

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Dalrunornas svanesång

Jans, Inger et al.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2015_043

Fornvännen 2015(110):1 s. 43-47

Ingår i samla.raa.se

Dalrunornas svanesång

Av Inger Jans, Rolf Lundqvist och Stig Welinder

Jans, I.; Lundqvist, R. & Welinder, S., 2015. Dalrunornas svanesång. (The swan song of the Dalecarlian runes). *Fornvännen* 110. Stockholm.

The last inscriptions made with Dalecarlian runes in the genuine tradition, transmitted from generation to generation since the 16th century, were made by women tending cattle in the outland forest of Älvdalen parish in Middle Sweden. Short messages were incised into pine trunks as late as around 1910. They all contain the word *gät*, “tended (cattle)”, with the letters G and Å written with Dalecarlian runes.

*Inger Jans, Lyrikvägen 8, SE-784 61 Borlänge
berndt.jans@telia.com*

*Rolf Lundqvist, Kyrkvägen 12, SE-790 26 Enviken
rolflundqvist@telia.com*

*Stig Welinder, Avdelningen för humaniora, Mittuniversitetet, SE-851 70 Sundsvall
stig.welinder@miun.se*

I utskogarna i Dalarna, särskilt i Ore och Älvdalens socknar, finns hundratals trädristningar. De flesta är knivskurna eller inhugna av vallkullor och slätterkarlar. Arbetsfolket har skrivit sina namn, ofta årtal, ibland by- eller gårdnamn, sällan längre texter än så (Lundqvist et al. u.tr.). På några av dessa blekade, d.v.s. delvis avbarkade, furor i Älvdalen finns de yngsta kända dalrunorna i genuin, generationsförmedlad tradition.

Ristningarna i fråga innehåller alla ordet »gät», av »att göta». Det uttalas med G som i Greta och betyder »vallade (boskap)» i den lokala dialekten. Ordet har djupa fornnordiska rötter och återfinns identiskt eller likartat över ett stort nordeuropeiskt område (Hellquist 1966, s. 321). Det mera rikssvenska **gÄTT WALL**, med G i runskrift och W upp och ner, finns på en ristning från 1869 i Älvdalen med tillägg av årtalen 70, 71 och 1873. Någon har vallat i fyra somrar.

Några få runinskrifter från 1000-talet är kända från Dalarna, något flera finns från medeltiden och så hundratals från tidigmodern tid fram till omkring 1900 (Gustavson 2004; Källström

2013). Dessa senare är skrivna med dalrunor. De äldsta inskrifterna med dalrunor är från 1500-talet. Dessa runor användes ursprungligen i Mora socken. Möjligen konstruerades alfabetet av kyrkoherden i Mora. Efter mitten av 1600-talet finns inskrifter nästan bara från Våmhus och Älvdalens socknar (Gustavson & Hallonquist 1985, s. 7–8). Under loppet av 1700- och 1800-talen kom dalrunorna att bli mera bokstavslika, och allt flera inskrifter gjordes med blandat dalrunor och latinska bokstäver. Slutligen användes nästan bara runorna **e, g, n** och **ä** i korta ord som »den» och »gät» (Gustavson 2003, s. 262–263).

Såsom den sista autentiska inskriften med dalrunor brukar sammanställningar nämna en ristning i väggen i en slobod i Älvdalens socken: **AAD gÄT 1900** (Stålbom 1994, s. 194). G och Å är skrivna med dalrunor, övriga tecken är latinska bokstäver. Denna inskrift har nu blivit överträffad av nyfunna trädristningar (fig. 1; tab. 1).

Yngst är möjligen en ristning med bara ordet **gÄT** och årtalet **1929**. De två står dock inte så nära varandra att de självklart hör samman. Med säker-

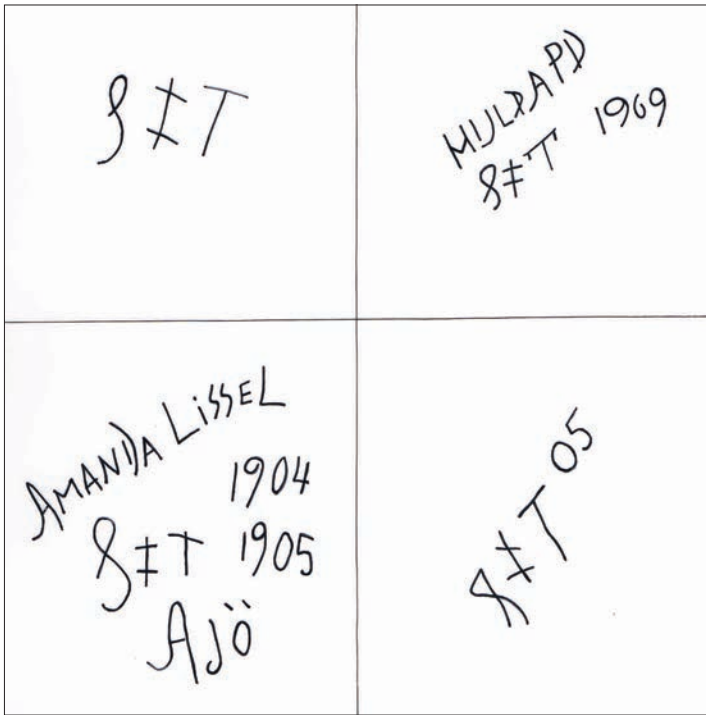

Fig. 1. Träristningar i Älvdalens socken, Dalarna, med dalrunor (jfr tab. 1). Bokstäverna G och Å i ordet »gät» är dalrunor. Avritningar Rolf Lundqvist 2005–08.

—Inscriptions on pine trunks with Dalecarlian runes from 1900–09 (1929?) for the letters G and Å in the word »gät».

Text	Koordinater	Anmärkning
gät 1929	6806121 1376192	Ord och årtal hör inte med säkerhet samman
HULDAPD gät 1909 1910 1911 1912 1913 1915 1916	6801689 1375872	Årtalen i vertikal kolumn
gät 05	6805247 1376545	Samhörande ord och årtal; flera namn och årtal på samma träd, bl.a. 81, 1900, AR 1933
AMANDA LISSEL gät 1904 1905 AJÖ	6806142 1376136	Hela texten hör samman; ristad under två år
AMD gät 1900	6803390 1377435	Sammanhörande text; ordet GÄT är svårläst

Tab. 1. Träristningar med dalrunor (endast bokstäverna GÅ) i Älvdalens socken, Dalarna (fältregistrering: Rolf Lundqvist 2005–08).

Fig. 2. Hulda Persdotters inristning från 1909 med de yngsta dalrunorna. Älvdalens socken, Dalarna. Foto Rolf Lundqvist 2007.

—The latest dated Dalecarlian runes, carved by Hulda Persdotter in 1909 in Älvdalen parish, Dalecarlia.

het ristade däremot en kvinna sammanhängande **HULDAPD, gät** och **1909** (fig. 2). Hon skrev ytterligare **1910, 1911, 1912, 1913, 1915** och **1916**. Ordet »gät» med dalrunor för G och Ä torde vara skrivet 1909. En annan kvinna skrev **AMANDA LISSEL, gät** och **1904**. Året därpå tillfogade hon **1905** och året därpå eller senare **AJÖ**. Ytterligare en anonym ristning innehåller kort och gott bara **gät 05**.

Det finns några ristningar till med dalrunor med årtal från tiden efter 1900. Alla är problematiska. De innehåller, utifrån den tradition som kan följas från 1500-talet till 1800-talet, osannolikt många runor i flerordiga texter (t.ex. D Rv 239), 1600-talsrunor (D Rv 87) eller blandningar av dalrunor och vikingatida runor (D Rv 318). Andra ristningar har en romantisk »Kilroy was here»-karaktär (t.ex. D Rv 208).

Traditionen att meddela med en ristning att man vallat och under vilket år kan följas från 1700-talet till 1900-talets början. Först skrevs något längre texter, mot slutet skrevs helt lakoniskt bara ordet *gät* eller en böjningsform (tab. 2). Det styrker att trädristningarna med ordet *gät* är ris-

tade i den genuina, lokalt förmedlade traditionen. Med dalrunor skrevs i detta ord endast G och Ä under hela tiden. Äldre exempel är en trädristning **LOS afVeR gät I balsiR 1722** och en annan **gRUNDVLS AFWER gät I KASBUDUM** i kombination med årtalet 1815, två gånger tillsammans med namnsignaturerna **AOD** (-dotter) och **gRUNDKVD** (-dotter). De båda manliga vallarna **LOS** (-son) och **VLS** (också -son) är anmärkningsvärda. Något yngre är **GÄTER MASSANS MAD** på stocken över en ristning med årtalet 1846, och **gÄTER i RES[-] BUDUM ÅR 1855**. Från 1890-talet är **KaS gät 1893** och **MARIA LARSSON gätÄR 1897**. I dessa ristningar användes allt färre dalrunor och i de sista runor bara för G och Ä. 1900-talsristningarna (fig. 1) är en konsekvent fortsättning av vallkullornas tradition att skriva på bodväggar och träd. I övrigt hade dalrunorna fallit ur bruk vid den tiden.

De sista som skrev dalrunor

Vallkullorna skrev på furor som växte vid sovholarna, viloplåtserna, i betesskogen runt fåbodar-

	Flera ord (1)	Gät (2)
1900–	1	3
1850–1899	4	8
1800–1849	3	3
1700–1799	4	

Tab. 2. Träristningar med dalrunor och ordet *gät* eller fraser med det ordet i Älvdalens socken, Dalarna (efter Gustavson & Hallonquist 1985 tab. 2 och Älvdalens hembygdsförenings arkiv på Rots skans).

1) förutom namn och årtal även platsangivelse eller annan text tillsammans med orden »gät», »gäter» eller »hafver (varierande stavning) gäti(t)».

2) endast namn och årtal förutom ordet »gät» eller »gäter».

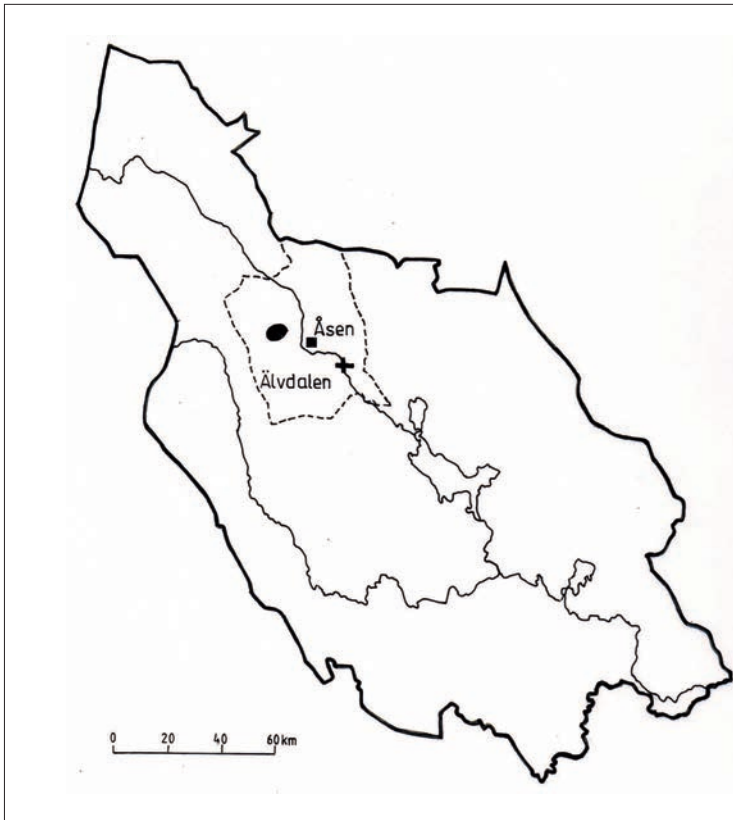

Fig. 3. De sista ristningarna med dalrunor på träd (svart punkt) gjordes av vallkullor i Åsens by i Älvdalens socken, Dalarna. —Inscriptions on pine trunks with the latest known Dalecalian runes in the summer shieling area (black dot) of the village Åsen in Älvdalen parish.

na. Dessa låg gärna i kanten av myrar. På samma platser har också karlar skrivit i träden under vilostunder i myrslåttern. Karlarna använde därvid aldrig dalrunor. De sista brukarna av dalrunor i generationsförmedlad tradition var således vallkullorna. Att skriva *gät* med två runor och en latinsk bokstav under vistelsen på fåboden eller i beteslötarna var en månghundraårig kvinnotradition. Det kan förstås diskuteras om detta ska uppfattas som ett genuint bruk av dalrunor eller

som en stereotyp upprepning av en schablon: **AAD gät 1900**. Om vi väljer det förra alternativet så kan två av de sista dalruneskrivande kvinnorna namnges.

Bakom »Amanda Lissel» ligger Lissel Amanda Andersdotter (1886–1962). Hon bodde i Åsens by en mil uppströms Österdalälven från kyrkbyn i Älvdalens socken (fig. 3). Hon vallade enligt sin egen inskrift 1904 och 1905 (fig. 1). Trädet med hennes namn står nära fåboden Floj, som var en

av byn Åsens 15–20 långfäboddar, hemfäboddar och höstfäboddar 20 km från hembyn (Clasén-Franzon 1981, s. 58–61). Amanda Andersdotter fick 1906 i juni en dotter. Kanske var det därför som hon inte skrev något årtal det året. Texten »ajö» kan tolkas som att det var slut med vallandet för henne. Amanda gifte sig 1912 med skogvaktaren Alfred Alexander Larsson i Åsen och fick ytterligare två flickor och en pojke.

»HULDA PD», dvs. Hulda Persdotter, är svå-rare att identifiera. Det finns fyra Hulda i passande ålder med fäder som hette Per i längderna för Älvdalens socken. En sannolik och intressant kandidat till att ha skrivit de yngsta dalrunorna är Hulda Wilhelmina Pettersson (1893–1980) vars far hette Staffan Per Persson. Staffan är gårdsnamnet. Hon bör i ungdomen ha kallat sig Staffan Hulda Persdotter. I »HULDA PD»:s serie av årtal för vallningssäsonger är det en lucka 1914. I augusti året innan fick Hulda Wilhelmina Pettersson en son, vilket skulle kunna ha förhindrat att hon deltog i buföringen sommaren 1914. Far till sonen var Wilhelm Graf, som dog ung i lungshot det året. Tre år senare gifte sig Hulda med Trapp Per Erik Larsson från Åsen. De fick tillsammans två barn.

Av de tre övriga Huldorna, alla födda på 1890-

talet, var en lungsyktig och en bodde i en by som hade sina fäboddar på annat håll. Men den tredje, Hulda Olivia Bäcklund (1895–1984) i Åsen med fadern Bäck Per Larsson Bäcklund, är också en rimlig kandidat till att ha skrivit **HULDAPD gät 1909**. Vi får lämna öppet vem som var den sista i Älvdalen som skrev *gät* med två dalrunor som svanesången i en lång kvinnotradition.

Referenser

- Clasén-Franzon, K., 1981. *Fäbodinventering. Älvdalens kommun. Del I. Älvdalens socken*. Älvdalen.
- D Rv = Runverket, Riksantikvarieämbetet. Det preliminära registret över dalrunor.
- Gustavson, H., 2014. Nyttidsrunor – en ny syn på dalrunorna. Östborn, A. (red.). *Vår språkliga spännvidd*. Mora.
- Gustavson, H. & Hallonquist, S.-G., 1985. *Runor i Dalarna*. Stockholm.
- Hellquist, E., 1966. *Svensk etymologisk ordbok. Band I: A–N*. Lund.
- Källström, M., 2013. Kring dalrunorna: det 26:e internationella fältrunologmötet i Mora, 3–6 oktober 2013. *Fornvännen* 108. Stockholm.
- Lundqvist, R. m.fl., u.tr. Att skriva landskapet. Vallkullors och karlars trädristningar i Dalarna. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift*. Uppsala.
- Stålbom, G., 1994. *Runristningar. Från spjutspetsen i Stabu till Anna i Älvdalen*. Stockholm.

Summary

Hundreds of inscriptions on pine trunks have been recorded in Dalecarlia province in central Sweden, especially in the parishes Ore and Älvdalen. In the latter parish a few inscriptions with Dalecarlian runes are known. They are the last ones that were written, around 1910, by young women tending cattle in the wooded outlands.

These very late inscriptions all contain the word *gät*, “tended [cattle]”, written with Dalecarlian runes for the letters G and Ä and a Latin T. In addition each contains the name of a woman and then a year, or several. They were the stereotyped swan song of a long tradition of *gät* inscriptions starting in the early 18th century. The

early inscriptions contain more words, but they were continually simplified towards the early 20th century, eventually containing only the word *gät* partly written with runes.

The last two people known to use the Dalecarlian runes were women writing *gät* on pine trunks during the summer season at shielings. They were Lissel Amanda Andersdotter (1886–1962) and probably Staffan Hulda Persdotter (1893–1980). As it happens, both became young mothers and, according to their inscribed dates, stopped tending cattle during the summers at least temporarily.